

**ЦИФРОВА БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ТА ПРОТИДІЇ
ЦИФРОВІЙ ДИСКРИМІНАЦІЇ****DIGITAL ACCESSIBILITY AS A LEGAL INSTRUMENT FOR IMPLEMENTING
THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF EQUALITY AND COMBATING DIGITAL
DISCRIMINATION**

Верлос Н.В., д.ю.н., професор,
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0003-3598-2721

Коломось Т.О., д.ю.н., професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України,
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0003-1101-8073

Воронкова В.Г., д.філос.н., професор,
завідувач кафедри управління та адміністрування,
Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

Нікітенко В.О., д.філос.н., професор
Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-9588-7836

Дослідження присвячене проблематиці цифрової безбар'єрності як правовому та інституційному інструменту забезпечення рівності у доступі до реалізації конституційних прав людини, а також виявленню проблем цифрової дискримінації, окресленню шляхів її подолання в умовах цифрової трансформації суспільства.

Автором акцентується увага на появі нової генерації прав людини – так званих цифрових прав, серед яких: право на доступ до цифрових пристроїв і мережі Інтернет, право на інформаційне самовизначення, на анонімність, на «право бути забутим», на цифрову смерть, цифрову нейтральність, цифровий аватар тощо. Водночас аналізується змістова трансформація традиційних прав людини (права на освіту, медичне обслуговування, участь в управлінні публічними справами тощо) та зміна механізмів їх реалізації в цифровому середовищі.

Акцентується увага на тому, що формальна наявність цифрових прав без належної правової регламентації та створення умов для повноцінного доступу до цифрових ресурсів не гарантує їх фактичну реалізацію. Саме тому виникає потреба у забезпеченні цифрової безбар'єрності – як системи правових, технічних та організаційних рішень, що спрямовані на усунення цифрових перешкод (бар'єрів) в реалізації цифрових прав для вразливих груп населення. У протилежному випадку недоступність цифрового середовища призведе до нових форм цифрової дискримінації, коли частина громадян виявляється позбавленою можливості реалізовувати свої права в цифровому просторі.

У статті пропонується бінарний підхід до розуміння поняття «цифрові права» у широкому та вузькому розуміннях. У широкому значенні цифрові права розглядаються як комплекс юридичних можливостей особи, гарантованих конституцією та законами, що реалізуються в цифровому середовищі з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. У вузькому значенні – це виключно ті юридичні можливості, реалізація яких можлива лише через Інтернет.

Також досліджено поняття цифрової безбар'єрності як умови рівного доступу до цифрового середовища, та цифрової дискримінації як сучасної форми обмеження у реалізації цифрових прав. Здійснено спробу визначити цифрову дискримінацію через призму конституційного принципу рівності, принципу недискримінації та принципу пропорційності. Автором обґрунтовано необхідність нормативного та концептуального забезпечення цифрової інклюзії як механізму протидії новітнім формам порушення прав людини в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: конституційні права людини, цифрова трансформація, цифрові права людини, цифрова дискримінація, цифрова інклюзія, принцип рівності, принцип недискримінації, принцип пропорційності.

The study is devoted to the issue of digital accessibility as a legal and institutional tool for ensuring equality in access to the implementation of constitutional human rights, as well as identifying the problems of digital discrimination, outlining ways to overcome it in the context of the digital transformation of society.

The author focuses on the emergence of a new generation of human rights - the so-called digital rights, including: the right to access digital devices and the Internet, the right to informational self-determination, anonymity, the «right to be forgotten», digital death, digital neutrality, digital avatar, etc. At the same time, the substantive transformation of traditional human rights (the right to education, medical care, participation in the management of public affairs, etc.) and the change in the mechanisms of their implementation in the digital environment are analyzed.

The emphasis is on the fact that the formal existence of digital rights without proper legal regulation and the creation of conditions for full access to digital resources does not guarantee their actual implementation. That is why there is a need to ensure digital accessibility - as a system of legal, technical and organizational solutions aimed at eliminating digital obstacles (barriers) in the implementation of digital rights for vulnerable groups of the population. Otherwise, the inaccessibility of the digital environment will lead to new forms of digital discrimination, when some citizens are deprived of the opportunity to exercise their rights in the digital space.

The article proposes a binary approach to understanding the concept of «digital rights» in a broad and narrow sense. In a broad sense, digital rights are considered as a set of legal opportunities of a person, guaranteed by the constitution and laws, which are implemented in the digital environment using modern information and communication technologies. In a narrow sense, these are exclusively those legal opportunities, the implementation of which is possible only via the Internet.

The concept of digital accessibility as a condition for equal access to the digital environment, and digital discrimination as a modern form of restriction in the implementation of digital rights are also investigated. An attempt is made to define digital discrimination through the prism of the constitutional principle of equality, the principle of non-discrimination and the principle of proportionality. The author substantiates the need for normative and conceptual support for digital inclusion as a mechanism for countering new forms of human rights violations in the context of digital transformation.

Key words: constitutional human rights, digital transformation, digital human rights, digital discrimination, digital inclusion, principle of equality, principle of non-discrimination, principle of proportionality.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток цифрових технологій та їх вплив на основні суспільно-політичні процеси обумовлюють необхідність як доктринального переосмислення, так нормативної трансформації в сфері рівного доступу до конституційних прав людини. Саме тому проблематика забезпечення рівного доступу до цифрових послуг, інформаційних ресурсів, онлайн-взаємодії з державою набуває особливої актуальності, а проблема цифрової безбар'єрності стає ключовим фактором ефективної реалізації та захисту фундаментальних прав людини гарантованих Конституцією України, зокрема права на освіту, медичне забезпечення, соціальний захист, участь в управлінні публічними справами, та ін.

Системна цифрова модернізація суспільства спричиняє відповідні виклики та загрози у сфері реалізації конституційного принципу рівності та прояви цифрової дискримінації, які потребують оновленої нормативно-правової регламентації. Особливо загострюються ці проблеми в умовах воєнного стану, коли доступ до цифрових ресурсів, державних онлайн-сервісів та основних прав для окремих категорій громадян (внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, дітей, військовослужбовців та ін.) суттєво ускладнюються або взагалі нівелюються. Це актуалізує необхідність не лише вдосконалення чинного законодавства, але й формування ефективної концепції цифрової безбар'єрності як одного з ключових інструментів подолання нерівності у реалізації конституційних прав і свобод людини в умовах як цифрової трансформації, так і в період збройного конфлікту.

Реалізація конституційних прав людини в умовах цифрової трансформації обумовлює необхідність дослідження проблем нового виду дискримінації, а саме цифрової дискримінації. Саме тому формування та реалізація державної політики цифрової безбар'єрності є не лише технічним чи адміністративним завданням сьогодення, а й конституційною вимогою сучасної демократичної правової держави, яка бере на себе обов'язок забезпечити рівні можливості для всіх громадян незалежно від віку, стану здоров'я, місця проживання чи соціального статусу.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю переосмислення правозахисного інструментарію в цифрову епоху, формування ефективних механізмів протидії цифровій дискримінації та розробки правових засад для розвитку інклюзивного цифрового середовища.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження окремих аспектів проблематики правового забезпечення цифрової трансформації, цифрових прав та реалізації концепції цифрового конституціоналізму здійснили такі вітчизняні дослідники, як: М. Айрапетов, В. Бесчастний, Д. Белов, Н. Бочарова, О. Братасюк К. Вознюк, О. Гришко, Н. Драгомирецька, О. Загаєцька, О. Загвойська, М.. Льницький, Т. Камінська, А. Камінська, В. М. Костицький, Н. Кушакова-Костицька Ключевський, К. Линьов, І. Лопушинський, Н. Ментух М. Міхальова, Я. Олійник, Н. Павлютенко, М. Пасічник, І. Переш, І. Покорба, Ю. Разматяєва, А. Семенов, К. Синицький, О. Дубас, П. Клімушин, А. Серенко, Л. Тарасенко, К. Тверезовська та ін.

Проблемам цифрової дискримінації, цифрової доступності, безбар'єрності та цифрової інклюзії присвячені праці зарубіжних дослідників серед яких можна назвати таких як: К. Бйорнсдоттір, А. Гофман, Х. Гуннарсдоттір, Г. Джануміс, Є. Крок, Т. Лехтініємі, А. Раннвейг, В. Харітсіс, М. Чіснелл, Е. Шью.

Проблематика правової реалізації концепції цифрової безбар'єрності, запобігання та протидії цифровій дискримінації у вітчизняній правовій науці залишається малодослідженою але вельми актуальною в сучасний умовах тотальної цифровізації суспільства.

Метою статті є дослідження цифрової безбар'єрності як правового та інституційного інструменту забезпечення рівності у доступі до реалізації конституційних прав людини, а також виявлення проблем цифрової дискримінації, окреслення шляхів її подолання в умовах цифрової трансформації суспільства.

Виклад основного матеріалу.

Останнім часом правовий дискурс збагачується такими термінами як великі дані, цифрові права особистості, цифрове самовизначення, право на Інтернет, цифрові сервіси, віртуальна реальність, кіберпростір, кіберзагроза, кібербезпека, цифровий суверенітет, штучний інтелект, хмарні сервіси, інтернет речей, блокчейн та ін. А отже, поступово формується окремий міжгалузевий правовий інститут цифрових прав людини (digital human rights). Як і будь-яка група прав людини цифрові права повинні реалізовуватись на загальних конституційних принципах універсальності, невід'ємності, взаємозалежності, взаємопов'язаності, верховенства права, рівності та ін. Важливе значення в цьому контексті має забезпечення та реалізація саме принципу рівності, сутність якого включає недискримінацію, толерантність, пропорційність та ін [1, с.11].

Для ґрунтовного розуміння понять «цифрової безбар'єрності» та «цифрової дискримінації», насамперед необхідно розглянути доктринальне осмислення терміну «цифрові права людини». Цифрові права є порівняно новою правовою категорією, а тому їх перелік, визначення та необхідність виокремлення викликає дискусію в науковій правовій спільноті. Так, існує думка, що поняття «цифрові права» доцільно розглядати не як окрему групу прав людини, а як умовну категорію, що охоплює особливості реалізації та гарантії захисту фундаментальних прав людини в Інтернеті, зокрема свободи вираження поглядів та права на приватність онлайн. Зважаючи на величезну роль, яку відіграє Інтернет у сучасному житті, виокремлення такої категорії допомагає краще систематизувати та вивчати потреби реалізації та захисту прав людини в онлайн-середовищі, окремі гарантії які сьогодні фрагментарно закріплені в рекомендаціях, резолюціях та інших актах міжнародних інституцій [2, с.6]. Подібної точки зору дотримується і М. А. Айрапетов, який вважає, що цифрові права і свободи «входять до континууму цифрових прав і свобод людини та існують лише у кіберпросторі» і «...в своєму регуляторному вираженні не є «окремо існуючою» матерією, а закономірним та логічним розвитком виду прав і свобод людини, що відповідає темпам еволюції суспільних відносин» [3, с.133].

Термін «цифрові права людини», на думку Ю.С. Разматяєвої охоплює фактично два розуміння. У першому, ним називають усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний сьогодні з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху (свобода вираження думки і слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо). Тобто на думку дослідниці цифрові права можна розглядати як сучасне втілення загальних прав людини,

спрямоване на адаптацію до складнощів і можливостей цифрового світу [4, с.19].

Попри відсутність усталеного розуміння та дискусійність означеної проблематики, вважаємо, вважаємо за доцільне розглядати зазначену категорію у двох взаємопов'язаних аспектах – широкому та вузькому. У широкому розумінні «цифрові права» – це комплекс юридичних можливостей людини гарантованих конституцією та законами, реалізація яких забезпечується в цифровому середовищі насамперед у глобальній комунікаційній мережі Інтернет з використанням цифрових технологій та пристроїв. У вузькому ж розумінні «цифрові права» становлять юридичні можливості особи, що можуть бути реалізовані виключно в Інтернеті за допомогою цифрових технологій та пристроїв.

Цифрова епоха значно розширює традиційний каталог прав людини. З одного боку, з'являються власне цифрові права, такі як право на доступ до цифрових пристроїв, до Інтернету, на інформаційне самовизначення (ідентифікацію), на анонімність, на «право бути забутим», на цифрову смерть, цифрову нейтральність, цифровий аватар тощо. З іншого боку, відбувається змістова трансформація та модифікація способів реалізації традиційних прав людини, зокрема права на мирні зібрання, на доступ до інформації, на участь в управлінні публічними справами, на освіту, на медичне обслуговування, на соціальний захист тощо.

Варто зазначити, що формальна наявність таких прав без належної правової регламентації та створення умов для повноцінного доступу до цифрових ресурсів не гарантує їх фактичну реалізацію. Саме тому виникає потреба у забезпеченні цифрової безбар'єрності – як системи правових, технічних та організаційних рішень, що спрямовані на усунення цифрових перешкод (бар'єрів) в реалізації цифрових прав для вразливих груп населення. У протилежному випадку недоступність цифрового середовища призводить до нових форм соціальної та цифрової дискримінації, коли частина громадян виявляється позбавленою можливості реалізовувати свої права в цифровому просторі.

Водночас цифровий розрив між більшістю населення та меншістю, яка з об'єктивних причин (бідність, інвалідність, технічна відсутність підключення до Інтернету, брак цифрових навичок тощо) не має можливості доступу до цифрових ресурсів, створює потенційні умови для виникнення цифрової дискримінації у всіх сферах суспільних відносин. Це фактично призводить до позбавлення окремих соціальних груп можливості отримувати якісні послуги. На глобальному рівні вже активно обговорюється питання формування універсальних стандартів цифрової доступності (вебдоступності) та цифрової безбар'єрності. В резолюції ради з прав людини ООН наголошується, що Інтернет є невід'ємним правом людини, яке необхідно забезпечувати на усіх рівнях, а права людини які вона має в офлайновому середовищі, повинні також захищатися в онлайн-середовищі. Також держави закликають подолати цифрові розриви, включаючи міжгендерний цифровий розрив, та розширити використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою заохочення повномасштабного здійснення прав людини для всіх [5].

Подолання цифрового розриву обумовлює створення безбар'єрного інклюзивного простору. Так, відповідно до Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року «безбар'єрність» визначається як загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності [6]. Коли ж мова йде про цифрову безбар'єрність мається на увазі безперешкодний доступ всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності, який реалізується в глобальній телекомунікаційній мережі

Інтернет за допомогою цифрових пристроїв.

Наявність цифрових бар'єрів обумовлює виникнення цифрової нерівності та формує потенційну загрозу проявів цифрової дискримінації особливо щодо найуразливіших верств населення. Під цифровою дискримінацією пропонується розуміти ситуацію, за якої особа та/або група осіб зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні цифровими правами і свободами у будь-якій формі.

Поступове поширення дискримінаційних практик у цифровому просторі обумовлює низка чинників: по-перше, обмежений доступ до мережі Інтернет; по-друге, відсутність доступу до сучасних технічних засобів (комп'ютерів, смартфонів, інших цифрових пристроїв); по-третє, низький рівень цифрової грамотності серед значної частини населення; по-четверте, недостатній рівень адаптації цифрових сервісів до потреб осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших вразливих груп та ін. Формування нових форм прояву дискримінації суперечить принципу рівності, закріпленому у статті 24 Конституції України, а також міжнародним стандартам у сфері прав людини.

За даними про населення Організації Об'єднаних Націй сьогодні на Землі проживає 8,20 мільярда людей, а станом на початок 2025 року інтернетом користувалися 5,56 мільярда людей, що становить 67,9%, тобто 2,63 мільярда людей досі залишаються офлайн [7]. В Україні ж у січні 2025 року населення становило 38,3 мільйона осіб з них інтернетом користувалося 31,5 мільйон осіб, що становить 82,4 % [8], але 17,6% українців не користуються інтернетом взагалі.

Така ситуація обумовлена рядом причин, по-перше, низьким рівнем фінансової спроможності, по-друге, низьким рівнем цифрової грамотності, по-третє, відсутністю адаптації цифрових сервісів для осіб з інвалідністю, осіб похилого віку та ін.

Наприклад, аналіз Методики визначення прожиткового мінімуму (2017 р.) [9] засвідчує, що до споживчого кошику не закладено витрати на оплату мобільного зв'язку, Інтернету та купівлю цифрового пристрою (мобільного телефону, комп'ютера, планшета, ноутбука чи іншого цифрового гаджету). У результаті особи, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть забезпечити високий рівень доходу, фактично позбавлені можливості реалізувати свої цифрові права. Такий розрив перетворюється на цифровий бар'єр і створює умови для виникнення цифрової дискримінації у всіх сферах суспільних відносин, оскільки ці соціальні групи залишаються без доступу до сучасних якісних послуг.

У сучасному правовому дискурсі питання забезпечення цифрової доступності набуває особливої актуальності, оскільки безпосередньо впливає на рівень якості життя та соціальної інтеграції населення. Під доступністю розуміється наявність умов, за яких товари, послуги або інфраструктура є придатними для використання всіма особами, незалежно від стану здоров'я, віку, фізичних чи когнітивних особливостей, без створення будь-яких бар'єрів або обмежень. Забезпечення доступності є необхідною передумовою для формування інклюзивного, справедливого та рівноправного суспільства, що гарантує кожній особі рівні можливості для повноцінної участі в усіх сферах суспільної життєдіяльності. Забезпечення як фізичного так цифрового доступу до послуг та ресурсів має ключове значення для реалізації конституційних принципів рівності, толерантності, недискримінації та дотримання фундаментальних прав людини.

Найпоширенішими є обмеження, що пов'язані з порушеннями зору, слуху, обмеженнями мобільності, інтелектуальними порушеннями та тими, що виникають (і, на жаль, прогресують) з процесом старіння [10, с.856]. До системи міжсекторальних бар'єрів також відносять: доступність, вартість, соціальну ізоляцію та онлайн-агресію, а також відсутність цифрових навичок [11].

Цифрова безбар'єрність також означає, що веб-сайти, мобільні додатки та електронні документи повинні бути розроблені таким чином, щоб люди з різними порушеннями (наприклад, зоровими, слуховими, моторними, інтелектуальними, через вік чи хвороби) могли використовувати їх безперешкодно [10, с.859].

Дійсно, найбільших проявів цифрової дискримінації зазнають найуразливіші верстви населення такі як особи з інвалідністю, ментальними чи когнітивними розладами, особи похилого віку, малозабезпечені, внутрішньо переміщені особи та ін.

Варто приєднатись до позиції Є. Крок, яка зазначає, що «питання цифрової доступності є критично важливими з огляду на зростаючий розвиток ІТ технологій та зростання ІТ-підтримки різних сфер життєдіяльності. Цифрова доступність дозволяє людям з різними порушеннями, такими як проблеми зору, слуху, моторики або інтелектуального розвитку, використовувати веб-сайти та мобільні додатки. Увага до цієї проблематики є мірою інклюзивності суспільства» [10, с.872].

Останнім часом у науковому дискурсі зростає інтерес до дослідження «ейблізму» як специфічної форми дискримінації осіб з інвалідністю, на яку істотно впливає на формування технологічної уяви та цифрових практик, саме тому з'являються такі форми як «техноейблізм (technoableism)», дата-ейблізм (data ableism), дата-дизейблізм (data disablism). Так, Ашлі Шью [12] вводить термін «техноейблізм (technoableism)», щоб описати поширене переконання, що технології не можуть усунути або вирішити всі проблеми інвалідності, адже ця форма ейблізму виникає через суспільну зосередженість на індивідуальних виправленнях, а не на вирішенні проблеми соціальної нерівності. Інші дослідники В. Харітсіс та Т. Лехтініємі вводять поняття дата-ейблізм (data ableism) та крайню форму його прояву дата-дизейблізм (data disablism) беручи за основу темні сторони цифровізації та датафікації, звертають увагу на появу ринкових норм та стандартів даних, які надають привілеї та винагороду одним, водночас маргіналізуючи інших. Дослідники стверджують, що виключення знедолених верств населення – тих, хто не досягає встановлених стандартів та норм даних – є невід'ємним аспектом сучасного стану капіталізму даних [13]. В свою чергу дата-капіталізм породжує нові форми «цифрового рабства» в тому сенсі, що практика роботи з даними призводить до навмисного посягання на індивідуальну свободу дій [14].

Цифрове алгоритмічне виключення та дискримінація є формою «насилства над даними», яке виникає в результаті алгоритмічного вибору, що призводить до шкідливих, а іноді навіть фатальних наслідків [15]. Зокрема під час пандемії в різних сферах державного управління по всьому світу відбулось так зване «цифрове прискорення», а як наслідок, багато людей з інвалідністю, ментальними розладами, людей похилого віку не могли ефективно спілкуватися з постачальниками медичних послуг, отримувати результати скринінгів на COVID, отримувати інформацію про призначення вакцинації, отримувати ліки за рецептом

або надавати іншим довіреність. Цей прискорений розвиток цифрового урядування спричинив великий стрес та викликав прояви цифрової дискримінації [16].

Наведені вище приклади цифрової дискримінації стосуються лише однієї категорії – осіб з інвалідністю, але тотальна цифрова трансформація є незворотнім процесом глобального розвитку людства, а тому варто не протистояти технологічному прогресу, а слід намагатись адаптувати правові норми, які будуть сприяти реалізації цифрових прав людини.

В Україні Відповідно до пункту 2 частини першої статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [17], дискримінацією визнається ситуація, за якої особа або група осіб за певними ознаками зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі. Хоча відсутність доступу до цифрових сервісів або Інтернету на законодавчому рівні не визначена як захищена ознака, практика застосування цифрових технологій свідчить про необхідність її дослідження та нормативного врегулювання. Така ознака може стати чинником новітніх форм дискримінації, що потребують належного правового регулювання, зокрема в умовах цифровізації суспільства.

Оскільки цифрові права доволі складно обмежити внутрішньонаціональними рамками, вважається, що правове регулювання має носити транснаціональний характер і регулюватись міжнародними актами. Зокрема Європейською спільнотою вже розроблено Хартію цифрових прав [18]. Але поки що не існує дієвого міжнародного акту, який враховував би усі аспекти реалізації та захисту цифрових прав людини.

Висновок. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що цифрова безбар'єрність є правовим інструментом реалізації конституційного принципу рівності та протидії цифровій дискримінації. Цифрова дискримінація є новою формою порушення конституційних прав людини, яка проявляється у вигляді обмеженого або нерівного доступу до цифрових послуг та інформаційних ресурсів через наявні цифрові бар'єри (відсутність інтернету, технічних пристроїв, цифрової грамотності чи інклюзивних сервісів тощо).

Запровадження концепції цифрової безбар'єрності має стати стратегічним пріоритетом сучасної державно-правової політики у сфері цифровізації та перспективним напрямом на шляху до створення умов цифрової доступності та цифрової інклюзії, а також невід'ємною частиною оновленої системи захисту конституційних прав людини. Ефективна реалізація концепції безбар'єрності та окремого її напрямку – цифрової безбар'єрності, передбачає необхідність вирішення ряду важливих проблем серед яких: удосконалення нормативно-правової бази з урахуванням стандартів цифрової трансформації; розвитку інфраструктури та створення умов доступу до мережі Інтернет усіх верств населення; підвищення цифрової грамотності серед населення; створення універсального дизайну та адаптація цифрових сервісів до потреб найуразливіших груп населення тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верлос Н.В. Цифрова дискримінація як порушення конституційного принципу рівності прав і свобод людини. Правова освіта та правова наука в умовах сучасних трансформаційних процесів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23 листопада 2023 року / за заг. ред. Т.О. Коломоець. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. С.9-15.
2. Права людини онлайн: Порядок денний для України / В. Володовська, М. Дворовий. Київ : ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. 56 с.
3. Айрапетов М. А. Цифрові права і свободи людини. Реальність без належного унормування. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 1(65) 2025. С.130-137.
4. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
5. Human Rights Council. 38th session. Agenda item 3. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development.. 18 June–6 July 2018. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/38/L.10/Rev.1>
6. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

7. Digital 2025: Global Overview Report: URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-global-overview-report>
8. Digital 2025: Ukraine URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-ukraine>
9. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму: Наказ Мінсоцполітики України від 03.02.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17#n18>
10. Krok E. Digital Accessibility as an Essential Element of an Inclusive Organization. *European Research Studies Journal*. Volume XXVII, Issue S2, 2024. pp. 857-876
11. Giannoumis, G. Anthony, and Rannveig A. Skjerve, 'Digital Accessibility and Intersectional Discrimination', in Michael Ashley Stein, and Jonathan Lazar (eds), *Accessible Technology and the Developing World* (Oxford, 2021; online edn, Oxford Academic, 23 Dec. 2021) URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198846413.003.0009>.
12. Shew A., Against technoableism: rethinking who needs improvement. New York : W W Norton, 2023. 148 p
13. Charitsis, V., & Lehtiniemi, T. (2022). Data Ableism: Ability Expectations and Marginalization in Automated Societies. *Television & New Media*, 24(1), 3-18. URL: <https://doi.org/10.1177/15274764221077660>
14. Chisnall, M.. Digital slavery, time for abolition? *Policy Studies*, 2020. №41(5), 488–506. URL: <https://doi.org/10.1080/01442872.2020.1724926>
15. Hoffmann A. Data violence and how bad engineering choices can damage society. 2018. URL: Medium.Com. <https://medium.com/s/story/data-violence-and-how-bad-engineering-choices-can-damage-society-39e44150e1d4>
16. Björnsdóttir, K., Gunnarsdóttir, H.S.-. og . and Gunnarsdóttir, E.D. The Digital Exclusion of People with Intellectual Disabilities During the COVID-19 Pandemic. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2024 №26 (1), p. 523–535.
17. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
18. The Charter of Digital Rights. URL: https://edri.org/wp-content/uploads/2014/06/EDRI_DigitalRightsCharter_web.pdf